

УДК 655.4(477)



Ольга Васьківська,
вчений секретар Книжкової палати України

Книжкова продукція у третьому році відбудування Української держави

У статті здійснено історико-книгознавчий аналіз розвитку книговидавничої справи в Україні у 1919 р., визначено основні її тенденції та характерні риси в контексті політичних і соціальних процесів, що відбувалися у той час, реконструйовано матеріал до репертуару друкованої книжкової продукції і представлено дані про видавництва та організації, які займалися видавничою справою і діяли на терені України у той період.

Ключові слова: книговидавнича справа, книжковий репертуар, видавничі осередки, 1919 р.

Книжковий репертуар та видавничі організації, які діяли в 1919 р., на сьогодні ще недостатньо вивчені. Мали місце лише окремі роботи з історії видавничої справи. Немає ґрунтовних і синтетичних досліджень, в яких би на основі історико-аналітичного аналізу в поєднанні з хронологічно-бібліографічною описовістю видань розглядалися матеріали до книжкового репертуару та видавничі осередки, які діяли в усіх регіонах тодішньої України. Пропонована стаття є спробою відтворити конкретно-історичні умови діяльності видавничої справи в Україні у зазначений період, що має важливе значення для узагальнення традицій українського книговидання.

У третьому році відбудування Української держави, свідомість українців утверджувалася через друковане слово, освіту, змінювалося ставлення народу до інтелектуальної праці та її наслідків. Цьому сприяла діяльність усіх національно орієнтованих та інформаційно зацікавлених політичних, культурних лідерів і громадських діячів.

На тематику книговидавничого репертуару 1919 р. значною мірою впливали зміни у політичному, соціально-економічному і громадському житті країни: була поширеною політична, економічна, освітня, сільськогосподарська та художня література. Цей рік сприяв виробленню поглядів на видавничу справу, як вид професійної діяльності та створенню єдиного варіанта літературної української мови.

Мета статті — охарактеризувати основні організаційні та культурні набутки книговидавничої справи аналізованого періоду та окреслити репертуарні матеріали випуску книжкових видань, висвітлити діяльність видавництв, видавничих товариств і організацій на тлі суспільно-політичних подій, які відбувалися у той час в Україні.

1919 р., як і попередні два роки визвольних змагань, позначений нестабільністю суспільно-політичного життя країни. У січні 1919 р. війська Директорії залишили Харків, який став столицею радянської України, а 5 лютого більшовики ввійшли в Київ. Упродовж зими-весни на більшій частині України знову було встановлено Радянську владу, а Українська Народна Республіка (УНР) займала набагато меншу територію [1, с. 313], тобто діяло дві влади, які видавали свої закони, декрети й постанови, наприклад уряд УНР 1 січня оприлюднив Закон "Про державну мову в УНР", а 16 січня Робітничо-Селянський Уряд України — Декрет "Про утворення Українського Центрального Агентства в справі постачання та розповсюдження творів друку", у лютому уряд УНР друкує Постанову "Про асигнування 62 300 000 гривень на допомогу українським видавничим організаціям" (24 лютого), а Робітничо-Селянський Уряд України — Постанову "Про заборону вивозити папір з України" (13 лютого). Докладнішу інформацію про законодавчі акти двох урядів щодо видавничої справи, які виходили в Україні у 1919 р., подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Закони та постанови Української Народної Республіки (УНР)	Закони, декрети, постанови Робітничо-Селянського Уряду України
<ul style="list-style-type: none"> — Про Державну мову в УНР; — про реєстрацію й передачу в розпорядження Управління Преси й Інформації друкарських підприємств і засобів друкарської техніки та постачання; Постанови про асигнування: — 600 000 гривень* на видання художніх серій пам'яток по історії української культури; — з коштів Державної Скарбниці 200 000 карбованців на початкове улаштування друкарні при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті і на придбання шрифту цієї друкарні; — 62 300 000 гривень на допомогу українським видавничим організаціям; — 10 000 000 карбованців на видання книжок і "учебних приладдів" для народної освіти; — Міністерству Земельних Справ 4 493 500 карбованців на видання підручників для шкіл, на інформацію населення й на видання щорічника та утримання рецензійної й термінологічної комісії; — про видачу 50 000 карбованців допомоги Благодійному Товариству видання загальнокорисних та дешевих книжок; — 1 000 000 карбованців на видання шкільних книжок та учебних приладів на єврейській мові; — 1 000 000 гривень на видання на єврейській мові творів українського письменства. 	<ul style="list-style-type: none"> — Про Народний Комісаріат Радянської пропаганди; — Про утворення Українського Центрального Агентства в справі постачання та розповсюдження творів друку; — Про розподіл друкарень, друкарських приладів та паперу; — Про заборону вивозити папір з України; — Про облік паперу; — Про облік і розподіл запасів книг і учбових посібників; — Про об'єднання всіх окремих радянських видавництв у Всеукраїнське видавництво; — Про реєстрацію всіх часописів та газет, виданих на Україні редакціями всіх часописів

Значною мірою на розвиток української книги вплинув прийнятий Директорією УНР 1 січня 1919 року Закон "Про державну мову", підписаний Головою Ради Народних Міністрів В. Чеховським, де зазначалося, що "державною мовою в УНР є українська. Через те вона обов'язкова для вжитку в Армії, Флоті, і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах", крім того, було створено Міністерство преси й пропаганди, головною метою воно "ставило собі такі завдання: допомагати всіма моральними і матеріальними засобами як найповнішому розцвітові української національної літературної творчості і публіцистичної продукції, та зміцнення серед народів України національно-культурної і політично-державної свідомості, через поширення серед найширших верств населення України періодичних і неперіодичних видань, книжок, журналів, часописів та інших форм літературної продукції, а культурним організаціям, видавництвам, письменникам, літераторам, публіцистам і журналістам міністерство має приходити з моральною та матеріальною допомогою в їх професійно-культурній праці, та організувати широко інформацію правительства про пресу на Україні і за кордоном та про різні сфери народнього життя в світлі преси і літератури" [2].

Водночас у губерніях, де була встановлена Радянська влада, запроваджувалася карткова система, продрозкладка, націоналізувалися підприємства, все це вело до зростання цін на товари і зокрема на папір та друкарські роботи (друк, набір, кліше тощо) і, звичайно, спричинило здорожчання книжкової продукції. Яскравий приклад тому є повідомлення видавництва "Сотрудник", в якому зазначалося, що "с августа 1914 г. до января 1919 г. цены возросли: за печать на 3600%, за набор — 3880%, бумага — и то плохого качества — 3200% и выше, клише — 4000%, брошуровка — 3800%, т. е. в среднем стоимость производства книги увеличилась в 38 раз!" [3].

Політика більшовиків в Україні 1919 р. викликала невдоволення в середовищі селянства, інтелігенції та робітників, у країні виник могутній повстанський рух.

Друга половина року характеризувалася гострою боротьбою в Україні між трьома силами: Червоною армією, білогвардійцями та військами УНР. На Правобережній Україні проти більшовиків розгорнули наступ частини армії УНР, але згодом вони потерпіли поразку від денікінців, які наприкінці літа окупували майже всю Україну, поділивши її на три області — Київську, Харківську та Новоросійську. Назва "Україна" була заборонена. Жорстокі репресії чекали на всіх, хто запідозрювався в опозиції до режиму. Було знищено 40 543 примірників українських книг.

Такі порядки призвели до вибуху народного невдоволення: страйків й повстань робітників, розгортання масового селянського руху (повстанська армія Н. Махна та численні загони "диких" атаманів і "батьків"), із яким денікінці не змогли впоратися, усі їх успіхи на фронтах проти більшовиків зводилися нанівець повним розвалом тилу. Зрештою, в жовтні 1919 р. Червона армія завдала контрудару по денікінцях і розгромила їхні головні сили. Таким чином, бойові дії другої половини 1919 р. призвели до третього приходу більшовиків в Україну, головні противники яких — армія УНР і біла армія — були розгромлені.

Відтепер і до прийняття Конституції 1937 р. офіційною назвою держави стала Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). 10 березня 1919 р. Третій з'їзд Рад ухвалив Конституцію УСРР і тим самим узаконив в Україні радянську владу. Ця Конституція закріплювала диктатуру пролетаріату, скасовувала приватну власність і позбавляла експлуататорські класи виборчих прав.

Але упродовж 1919 р. ще створювалися нові видавничі осередки: в Києві — "Оселя", як зазначалося, з метою "освіт-

лювати питання дрібного сільського господарства" та "Видавництво Українського Робітничого клубу", в Острозі — "Будучина", в Одесі — "Українська книжка". Незважаючи на несприятливі соціально-політичні й економічні умови, 1919 р. був плідним для таких видавничих осередків, як "Криниця", Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз, "Час", "Дзвін", "Вернигора", що здійснювали видання книг українською мовою. Достатньо широко представлені видання російськомовні, найбільше їх вийшло у видавництвах: київському — "Сотрудник", одеському — "Издательство А. А. Ивасенко", харківському — "Союз".

Діяли видавництва єврейські, польські, чеські тощо. Єврейською мовою (за кількістю випущених назв вони посідали третє місце) найбільше видали книг київські "Культурліга", "Київвидав" та "Єврейське народне видавництво".

Необхідно зазначити, що видавці й видавничі організації прагнули задовольнити різнобічні інформаційні та інтелектуальні потреби широких верств населення. Так, видавничє товариство (ВТ) "Дзвін" випускає 15-титомне видання творів В. Винниченка; ВТ "Криниця" — серію під назвою "Світова Бібліотека" (редакція повідомляла, що вийдуть твори А. Франса, Ч. Дікенса, Д. Лондона та інших зарубіжних письменників у перекладі українською мовою); ВТ "Час" мало намір розпочати видання "Всесвітньої Книгозбірні", видавництво "ПОЮР" розпочало випуск "Української Бібліотеки", яка складалася з восьми відділів: кооперативно-го, соціально-економічного, соціально-історичного, природознавства, шкільної та позашкільної освіти, відділу дитячої літератури, красного письменства, театральної бібліотеки; видавництво харківського кредитного союзу кооператорів ("Союз") друкувало книги у шести серіях: "Культурно-історична бібліотека", "Соціально-економічна бібліотека", "Природничо-історична бібліотека", "Сільсько-господарська бібліотека", "Шкільна та позашкільна бібліотека", "Технічна бібліотека".

Значне місце приділялося виданням з питань кооперації, найбільше їх вийшло у київських видавництвах: "Дніпросоюз" (серія "Бібліотека Кооператора"); Всеукраїнський кооперативний видавничий союз — праці з цієї тематики професора М. Туган-Барановського, а також Ф. Крижанівського, Х. Барановського; книговидавничє товариство "Книга" — видання під рубрикою "Вопросы рабочей и общей кооперации", "Классики кооперации" тощо.

Особлива увага надавалась випуску підручників для початкових, середніх та вищих шкіл. За Директорії Міністерство освіти України розробило план щодо розвитку видавничої справи. Планувалося у державному масштабі забезпечити підручниками і книгами усі школи й установи позашкільної освіти. Директорія ухвалила той план і асигнувала на його виконання 30 млн крб, утворивши Міністерство преси і пропаганди, що мало завданням допомагати розвиткові української літературної творчості та поширенню видань.

17 січня 1919 р. виходять друком "Головніші правила українського правопису", ухвалені Міністерством народної освіти для шкільного вжитку на всій Україні, підписані міністром і головою правописної комісії Іваном Огієнком та членами комісії А. Кримським і Є. Тимченком. Згодом видано "Проект єдиної школи на Україні". Навчання підростаючого покоління приділялася значна увага, як зазначав С. Сірополко, на кінець 1918 р. в Україні нараховувалось 1162 вищих початкових школи, з них 1069 утримувалися на державні кошти і 93 на місцеві. Кількість дітей шкільного віку в 1919 р. становила 3 354 995 осіб, тобто необхідність забезпечення підручниками стояла гостро [4].

Видаються "Граматики..." авторів О. Курило, Є. Тимченка, П. Терпила, Я. Чепіги тощо, "Арифметика" В. Шарка, "Початкова географія" С. Рудницького. Крім того, виходять

друком читанки для дорослих, так, у видавництві "Всеуви́то" — "Перша читанка для дорослих для вечірніх та недільних шкіл" С. Русової. Забезпечуються підручниками й вчителі. Приміром, у харківському видавництві "Рух" побачила світ книга М. Сумцова "Хрестоматія по українському письменству", Т. 1 (для народних вчителів шкіл учительських та середніх і для самоосвіти).



Фото 1.

Всеукраїнське Учительське Видавниче Товариство "Всеуви́то", підбиваючи підсумки роботи двох попередніх років, зазначало, що "ще так недавно воскресла до нового життя Україна, її мова та школа. І зразу ж уся визволена земля потяглась до знання. Народилось багато видавництв, а серед них і вчительське видавництво "Всеуви́то". Перед цими видавництвами постало велике й складне завдання: дати рідному народові і школі книги на його природній, віками забороненій мові, мові наших батьків. Особливо воскресло село, відкрилося багато шкіл. Для того з квітня місяця цього року (1919) при "Всеуви́то" закладено спеціальний орган — Літературно-Педагогічну Колегію з педагогів-літераторів, куди ввійшли О. Ф. Музиченко, І. І. Трояновський, Я. Т. Чепіга. Вона розробила план "найближчої праці видавництва", зокрема ухвалено видання книжок для школи: випуск підручників по всіх предметах, шкільного приладдя, методичних "руководств" і книг для шкільних бібліотек. Крім того було заплановано випуск книжок до навчання в школах для дорослих і ряд книжок за всіма галузями знань для читання на курсах і дома, для дошкільного навчання були надруковані: "Педагогічна енциклопедія для учительства та громадських діячів школи", О. Музиченка "Хрестоматія по трудовій школі", та її біологічних, соціальних та політичних основах" та інші, в плані зазначено 27 назв видань як для дітей, так і для дорослих" [5, с. 480]. Велику освітню роботу проводили видавничі Комісії, створені різними установами. Упродовж 1919 р. діяла Постійна Комісія при Українській Академії Наук, здійснюючи роботу над Біографічним Словником діячів України. Крім того, Академія Наук випустила перший збірник своїх праць — "Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук". Видавнича Комісія при Раді кооперативних з'їздів на Чернігівщині розробила план випуску книг українською мовою. Повідомлялося, що у першу чергу будуть видані такі твори: "Вірші Т. Г. Шевченка", "Збірник народних казок", "Збірник кобзарських дум", "Збірник поезій після Т. Г. Шевченка", деякі твори Г. Квітки-Основ'яненка, "Байки Л. Глібова", "Збірник творів Марка Вовчка", "Збірник творів сучасних письменників", "Огляд історії української літератури" [6].

В Одесі була створена Видавнича комісія при Одеському українському секретаріаті, яка ділилася на спеціалізовані підкомісії — з української мови й літератури, географії

і природознавства та інші, до участі в яких залучено викладачів вищих й середніх навчальних закладів, було набрано штат досвідчених редакторів та коректорів, оголошено конкурси на учнівські посібники, зокрема на читанки для старших класів початкової і молодших класів середньої школи. "Матеріал для читанки може бути з творів українських письменників і перекладених", — зазначалося в умовах конкурсу. Однак часу для продуктивної роботи воєнно-політична ситуація відвела дуже мало. З приходом денікінців комісія була розпущена. Усе ж за два з половиною місяці своєї діяльності вона встигла випустити шістьнадцять видань. Це — головним чином українська літературна класика: твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та тогочасних письменників В. Винниченка, С. Васильченка [7, с. 18].

Технічно-термінологічна комісія при Департаменті професійної освіти МНО видає за окремими галузями "Технічну термінологію", зокрема вип. II (залізобетон), вип. III (гірництво).

Було започатковано видання "Адресной і справочной книги" — столиця України за 1919 рік.

Крім видавництв та комісій, плідно працюють просвітницькі установи, зокрема Товариство Українських письменників у Києві, Товариства "Просвіта". Харківська культурно-просвітительська організація "Грудь", крім видання книг, ще й допомагала в "подборі книг по отдельным вопросам и для любого читателя. Составление каталогов и отдельных списков, руководство библиотеками. Выдача указаний и справок по всем отраслям культурно-просветительной работы" [8].

При Київському політехнічному інституті діяв Студентський кооператив, який видавав праці професорів інституту. Упродовж року було випущено праці професорів І. Маркова, Є. Патона, Г. Суслєва, при Кам'янець-Подільському Українському Державному університеті діяв Студентський видавничий комітет, у складі якого була орфографічна комісія.

Чимало видань зазначеного періоду мали національне спрямування. Так, у Кам'янці-Подільському вийшла книга Л. Юркевича (Причєпа) "Що то за Україна?". У передмові автор зазначає: "Маємо, хвалити Бога, власну державу, маємо парламентські клуби, посольства, політичні партії, національно-культурні і економічні установи; маємо дві наукових академії, два університети, українські катедри в двох західно-європейських університетах, середню і народну школу; маємо гарну демократичну літературу, славу історію, одну з найбагатших на світі народню творчість; вість про наше відродження розійшлася по цілїм світі, а наш рідний пересічний український селянин ще й досі питає:

— Скажіть ви мені, пожалуста, що то за Україна?

Гадаючи, що відповідь на це запитання нашому батькові-селянинові, в котрому і для котрого ми будемо цілий цей храм, є справою найхутчої потреби, маю на увазі, оскільки можу, відповісти йому цією книжечкою". Це яскравий приклад тогочасної ситуації в Україні. Роз'яснення політичного становища та шляхи відбудови Української держави необхідно було донести до кожного громадянина країни і найкращим способом для цього стала книга.

Щодо діяльності Радянської влади у сфері видавничої справи, то вона створювала свої видавничі осередки, зокрема у видавництві ЦК КП(б)У "Космос" у Києві виходять брошури В. Леніна, М. Бухаріна, Л. Троцького, друкується "Маніфест Комуністичного Інтернаціоналізму до пролетаріїв всього світу" українською, російською, польською, молдавською мовами. Брошура М. Бухаріна "Програма комуністів (більшовиків)" вийшла у Києві, Одесі, Катеринославі, Харкові, Полтаві, Кам'янці-Подільському, Лубнах, Павлограді, а у харківському "Центропечать" — праця М. Рейснера "Что такое Советская власть", катеринославському видавництві "Наука" — брошура К. Каутського "Диктатура проле-

таріату", у полтавському "Максималіст" — праця А. Зверіна "Радянська влада". Крім того, у видавництві Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР виходили декрети, постанови, інструкції, статuti щодо використання продовольчих запасів України, націоналізації цукрової промисловості, створення сільськогосподарських комун тощо. Було започатковано неперіодичний альманах "Земля" (видання відділу преси Ц.К.У.П.С.Р.), завданням якого стало розроблення й освітлення проблем наукового соціалізму і соціально-політичних питань сучасного моменту.

В Україні упродовж року уряди, які приходили до влади, прагнули максимально вплинути на український народ через друковані видання.

Ще однією важливою проблемою книговидавничої справи зазначеного періоду було розповсюдження видань. Транспортування книги відбувалося переважно залізницею, і видавничі осередки почали концентруватися у містах з гарним залізничним сполученням і міцною інфраструктурою кооперації. Кожен другий з них знаходився у Києві — найбільшому книговидавничому центрі України. Найбільшу кількість книг друкували: "Вернигора" (вул. Фундуклеєвська, 19), Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз (вул. Хрещатик, 41), "Дзвін" (Бесарабська пл. 2), "Дніпросоюз" (вул. Велика Володимирська, 46), "Друкарь" (вул. Хрещатик, 50), "Криниця" (вул. Нестерівська, 27), "Поступ" (вул. Тарасівська, 30), "Видавництво книгарні С. Череповського" (вул. Фундуклеєвська, 4), "Сотрудник" (вул. Тарасівська, 2), "Час" (вул. Володимирська, 42), "Всеувиго" (вул. Яринівська, 4). Майже кожне із зазначених видавництв мало свої книгарні, де реалізувались їхні видання.

У Києві діяло найбільше кооперативне об'єднання — видавництво "Дніпросоюз", яке не тільки випускало книги, а й активно постачало їх у бібліотеки, школи, читальні, театральні гуртки, які часто саме створювало і утримувало. "Дніпросоюз" організував мережу великих кооперативних складів, де зберігалися і потім далі просувались углиб країни книжкові вантажі як із Києва, так і з-за кордону. Ще одним потужним київським видавничим осередком був Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз (Книгоспілка), маючи великі плани щодо видання книг різноманітного характеру й призначення. Він проіснував аж до 1930 р. [9, с. 27].

Другим центром книговидавничої справи в Україні була Одеса. Як і по всій країні, в Одесі упродовж 1917—1919 рр. вісім разів змінювалася влада, зокрема тільки у 1919 р. тривала спочатку кількомісячна французька окупація міста, згодом більшовики, далі армія Денікіна. То встановлювалася Радянська влада, яка суворо розправлялася з капіталістами, хазяїнами усіх рівнів, приватними власниками, то на зміну їй приходили австро-німецькі, французькі інтервенти, чи Добровольча армія, і всі "ображені й пограбовані" Радянською владою знову піднімали голову з надією на кращі часи для себе.

10 травня 1919 р. з приходом в Одесу Радянської влади на буржуазію міста наклали контрибуцію у розмірі 500 млн рублів. Усі "капіталісти" і дрібні господарі були поділені на секції за видами діяльності, де персонально була вказана сума контрибуції на кожного. Наприклад, друкарня М. Козмана повинна була внести 20 000 рублів. Ті, хто не заплатив контрибуції вчасно, підлягали арешту. Прохання щодо скасування чи зменшення її приймалися спеціальною комісією. 16 травня 1919 р. комісія перестала приймати скарги і постановила періодично публікувати списки осіб, які не заплатили контрибуцію, з наданням сорокавосямигодинного терміну для сплати, в іншому випадку майно неплатників підлягало конфіскації, а власники "... будуть відправлені на окопні роботи... Дуже небагатом вдалося уникнути контрибуції, зокрема видавництвам "Морія" і "Mathesis" ("Мате-

зис"), за які вступилася громадськість міста, довівши у проханні на ім'я начальства, що дані видавництва ніколи не займалися комерцією, а діяли лише у просвітницьких інтересах" [10, с. 62].

Діяльність одеського видавництва "Українська книжка" запам'ятається заснованою нею "Дитячою бібліотекою", за рік воно випустило 17 книжкових видань. Плідно працювали "Издательство А. А. Ивасенко", яке започаткувало нову серію книг "Наука—Культура—Жизнь", книговидавництво "Южная универсальная библиотека" під редакцією С. Юшкевича, яке надрукувало серію книг російських і зарубіжних письменників, зокрема: І. Буніна, Ол. Толстого, Р. Тагора, Г. Мопасана, Г. Уелса тощо. Випуском художньої літератури займалися видавництва: "Омфалос", "Слово", "Література".

На Харківщині лідерами книгодрукування були видавництва "Союз", "Рух", "Всеобщее обучение", "Камена", "ПОЮР", "Искания". У 1919 р. у Харкові діяло єдине в країні видавництво Конфедерації анархістських організацій України "Набат".

На Поділлі плідно працювало ВТ "Наука", але більшість видавничих осередків, зокрема такі видавництва, як "Зірка", "Селянин", "Юність", "Сатира і гумор", "Логос", змогли протриматись усього рік.

На Катеринославщині, як і в інших губерніях, видавцям доводилося долати багато труднощів. З приходом Радянської влади вони зазнавали утисків — "Видавнича справа... в умовах більшовицького оригінального інтернаціоналізму, що важко лядом накрив нас і тримав кілька місяців одірваними і відокремленими майже од всього світа і од людей, мов би з завязаними очима і клейтухом забитими вухами..., зазнала чимало перешкод. І справді, як могла розвиватися українська книжкова продукція, коли видавець високим тинем одгороджений був од письменника і читача, од продуцента і споживача, коли влада на кожному кроці ставила препони, як годиться лицемірно виправдовуючись незалежними обставинами: друкувати ти, мовляв, маєш повну волю, але паперу для тебе немає, бо потрібен для "советских" видань. Цілком натурально, що в таких умовах мусили замовкнути деякі дрібні наші видавництва, як "Стежка", "Стежка додому"... "Слово" та "Видавництво А. Кащенко" [11]. Не кидали своєї праці тільки "Українське Видавництво в Катеринославі", "Українське Видавництво в Січеславі", яке упродовж року видало 11 історичних повістей А. Кащенко та в перекладі українською твори Д. Маміна-Сибіряка, а також "Каменярь" і "Союз Споживчих Товариств".



Фото 2.

1919 р. став останнім для чернігівського видавничого товариства "Сіверянська думка". Засноване у 1917 р. за ініціативою відомих діячів української культури В. Модзалевського, Д. Дорошенка та інших, за своє коротке існування встигло видати збірки поезій Тараса Шевченка і Бориса Грінченка, проте восени 1919 р., за несприятливих умов громадянської війни, припинило своє існування. Перестали діяти видавництва: "Атос" (Миргород), "Боян" (Полтава), "Воля"

(Вінниця), "Вимпел" (Одеса), а також видавництва: Гавриша Ф. (Лубни), Котова К. (Катеринослав), Островського (Золотоноша). Аналіз книжкового репертуару 1919 р. дав змогу отримати документальні дані щодо виданої в цей період книжкової продукції, його мовного складу, тематико-типологічної структури, динаміки та географії книгодруку, що сприяло відтворенню об'єктивної історії книговидання в Україні.

У 1919 р. до структури книговидавничих установ країни входили видавництва, видавничі товариства, наукові, громадські, освітні організації та фізичні особи. Випуском книг займалися 135 видавництв та видавничих товариств, а також 64 організації, зокрема видавничі комісії; товариства: "Просвіти", акціонерні, наукові, громадські; кредитові спілки; Народні комісаріати; приватні особи. Видавничі осередки зосереджувалися, в основному, у великих містах: Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Кам'янці-Подільському, Полтаві, Вінниці. За результатами дослідження визначені дані щодо кількості випуску книжкових видань 1919 р. та видавництв і видавничих організацій, що займалися друкарською справою.

Через військові дії на території країни та постійну зміну влади не було жодної можливості зібрати відомості щодо випуску творів друку упродовж року. Транспортний зв'язок між Києвом і губерніями був нерегулярним і часто переривався на тривалий час. Одержати органам влади статистичні матеріали про випуск книг не те що з повітів, а навіть з губерній не було ніякої можливості, й тому Книжна палата України, утворена у січні 1919 р. у Києві, не змогла зібрати і зареєструвати усі книжкові видання, які вийшли упродовж року. Тогочасні першоджерела подають різні відомості щодо їхнього випуску. Уперше офіційну інформацію про випуск книжкової продукції в Україні за 1919 р. було надано в 1923 р. Інститутом українського книгознавства, а саме: вийшло друком у зазначений період — 1414 назв [12]. Інше видання "Книга и книжное дело в Украинской ССР : сборник документов и материалов 1917—1941" / АН УССР, Центр. научн. б-ка, Кн. палата УССР им. И. Федорова. — К.: Наук. думка, 1985, подає дані про 1803 друк. од. — теж зазначена менша кількість видань, ніж виявлено у ході дослідження.

За результатами роботи виявлено видання, відсутні в Державному архіві друку Книжкової палати України, їхня кількість становить 585 назв, з них українською мовою — 184, російською — 321, єврейською — 80. Крім того, у фонді зберігається 2000 назв книг випуску 1919 р., з них українською — 773, російською — 1034, єврейською — 167, польською — 21, чеською — 2, німецькою, молдавською, білоруською — по 1.

Встановлено, що в аналізований період вийшло друком не менше 2585 назв книг і брошур, з них: українською мовою — 957, російською — 1355, єврейською — 247, польською — 21, чеською — 2, німецькою, молдавською, білоруською — по 1. Лідерами серед авторів були В. Винниченко та А. Кашченко (найбільше назв книг упродовж року).

Отже: 1919 р., як і попередні два, був позначений нестабільністю суспільно-політичного життя країни, але випуск книжкових видань не переривався, хоча загострення політичного становища ще більше погіршило умови книговидання. Необхідно зазначити, що тогочасні видавничі організації становили окремі роз'єднані осередки з різними політичними уподобаннями, чимало з яких бажали досягнути найбільших прибутків від виданих ними книг.

У 1919 р. український друк зазнав першого помітного "удару": чимало видавництв припинило свою діяльність, були закриті друкарні, не всі намічені видавничими осередками плани вдалося виконати, зменшився випуск нових, написаних упродовж року, творів українських авторів, краї-

на втратила кількох видатних письменників і громадських діячів, померли: Михайло Туган-Барановський, Надія Кибальчич, Гнат Михайличенко, Костянтин Широцький, загинув Василь Чумак, чимало тогочасних авторів виїхали за кордон в еміграцію. Крім того, ніякої реєстрації видань не велося, чимало книг так і зникла без сліду для статистики і книгознавців. Цей важкий період змогли пережити найбагатші видавництва й ті, які отримали кредити від УНР, зокрема восени 1919 р. вони були надані десяти видавничим товариствам, найбільші отримали: "Дзвін", "Серп і Молот" (по 4 млн грн), Книгоспілка, "Друкарь" та "Українська книжка" (по 3 млн грн) [13, с. 138].

Українська Народна Республіка фінансово підтримувала видавничі осередки будь-якої форми власності, прагнути поставити видавничу справу на державний рівень, Радянська влада намагалася обмежити діяльність кооперативно-громадських видавничих організацій, централізувати видавничу справу, створивши Всевидав і Українське центральне агентство з розповсюдження творів друку (УкрЦЕНТРАГ). До агентства потрапляла націоналізована й реквізована в Україні література, а з Москви регулярно йшли потяги з книгами керівників Радянської влади. Ці видання розповсюджувалися безоплатно й нікого з урядовців не цікавило, що багато українців не володіло російською мовою, хоча розуміли суть написаного. Крім того, усім видавничим організаціям радянського напряму дозволялося без обмежень реквізувати запаси паперу в українських кооперативних та господарських установах.

Та незважаючи на всі негаразди, потреба в українській книзі зростала. "Представники різних комісаріатів свідчили про надзвичайний попит на українську книжку, — чимало видавництв мали такі замовлення, що боялися залишитися без книг і лише погіршення й перерва транспорту затримувала розповсюдження книжок і повне спорожнення українських комор... Далі зазначалось, "що українська видавничая справа стоїть на порозі величезної кризи за повної руїною друкарської техніки, браком паперу і фарб і страшенною дорожнечою" [14].

Національна самосвідомість у третьому році відбудовання Української держави викликала в населення великий інтерес до книг. Для його задоволення у 1919 р. діяло понад сто видавництв, і вони випускали практично все, що могло їм потрапити до рук: перевидання, нові твори й брошури на будь-яку тему. Книжкові видання, крім України, друкувалися також у Відні, Празі, Лейпцізі, здебільшого це були підручники. Національна книжкова справа розвивалася українськими культурними силами із залученням усього асортименту засобів, наявних тоді у практиці культур світу.

І головне, в умовах національно-культурного піднесення в Україні видавничая діяльність набувала значення видатного соціального та культурного явища. Книговидання позитивно впливало на суспільство, сприяючи формуванню громадської думки, спонукаючи до активної діяльності наукові, державні й громадські організації.

Список використаної і цитованої літератури

1. Гісем О. В. Історія України: довідник / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Х.: Ранок, 2009. — 480 с.
2. Книгарь — 1919. — Ч. 17. — С. 1076.
3. Новый каталог учебников издательства "Сотрудник" на 1919 г. — К.: Сотрудник, [б. г.] — С. 3.
4. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. — 2-ге вид. — Львів: ПТВФ "Афіша", 2002. — 663 с.
5. Від видавництва // Початкова фізика: ідуч. для вищ. почат. шк. / П. Баранов. — К.: Всеуито, 1919. — 172 с.
6. Книгарь — 1919. — Ч. 21. — С. 1428.

7. Зленко Г. Перші українські видавництва Одеси : матеріали до книгознав. слов. / Григорій Зленко. — Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. — 25 с.
8. Борович Б. Рабочие клубы их организация и ведение / Б. Борович. — Х. : Труд, 1919. — 27 с.
9. Левчук О. Книгоспілка. Становлення кооперативного книговидавання в Україні / Олена Левчук. — К. : Наук. думка, 2000. — 158 с.
10. Бельский М. Р. Книгоиздательство М. С. Козмана в Одессе / Мирон Бельский. — Одесса : Студия "Негоциант", 2003. — 101 с.
11. Січ — 1919 — № 74. — С. 2.
12. Книга — 1923. — № 1. — С. 66.
13. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917—1923 рр.). / Т. Ківшар. — К. : Логос, 1996. — 344 с.
14. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції, 1917—1919 рр. / С. Постернак. — К. : Всеукр. кооп. видавн. союз, 1920. — 127 с.

В статье осуществлен историко-книговедческий анализ развития книгоиздательского дела в Украине в 1919 году, определены основные его тенденции и характерные черты в

контексте политических и социальных процессов, которые происходили в то время, реконструированы материалы к репертуару печатной книжной продукции и представлены данные об издательствах и организациях, которые занимались издательским делом и действовали на территории Украины в тот период.

The article deals with the historical bibliography analysis of publishing business development in Ukraine in 1919, basic tendencies and specific features in the context of political and social process, which took place at that time, there is material reconstructed to the repertoire of printing book products and given the information about publishing houses and organizations that were involved in publishing business and operated in Ukraine at that period.

Надійшла в редакцію 13 жовтня 2011 року